

І.В. Рибак

О.М. Свідерська

Спроба інтенсифікації тваринництва на Поділлі і Південно-Східній Волині в добу непу (1921-1929 рр).

Розглядається розвиток тваринництва та заходи щодо його інтенсифікації на території Поділля і Південно-Східній Волині у добу непу.

Ключові слова: тваринництво, непу, інтенсифікація тваринництва, племрозплідники.

Постановка проблеми у загальному вигляді У сучасних умовах, коли здійснюються реформи в аграрному секторі країни зростає потреба в глибокому осмисленні історичної аграрної науки. Вивчення і аналіз досвіду минулого може значно полегшити вирішення багатьох питань сьогодення. Тваринництво – галузь сільського господарства, яка займається розведенням сільськогосподарських тварин для виробництва тваринницької продукції. Тваринництво забезпечує населення різними цінними продуктами харчування (молоко, м'ясо, яйця, масло та ін.) з продуктів тваринництва одержують також корми і органічні добрива.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми Торкаючись історіографії даної проблеми слід виділити праці М. Гуревича [1] де показано динаміку землекористування, забезпеченість селян худобою, реманентом і будівлями, стан землеробства і тваринництва. Його праці побудовані на матеріалах сільськогосподарських переписів 1916, 1917, 1920 рр, вибіркових весняних, гніздових і бюджетних обстежень селянських господарств 20-х років. Також слід виділити праці С.А. Плюйка присвячені розвитку вівчарства [2], стану великої рогатої худоби [3], птахівництва [4]. На регіональному рівні варто відзначити праці І.В. Рибак, зокрема його монографічне дослідження присвячене індивідуальному селянському господарстві Поділля в добу непу [5]. В монографії проаналізовано розвиток продуктивного тваринництва, допоміжних галузей сільського господарства.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення напрямків тваринництва та заходів щодо його піднесення.

Виклад основного матеріалу дослідження Тваринництво включає м'ясне і молочне скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво, конярство, козівництво. До тваринництва належать рибництво, бджолярство і шовківництво. Характеризуючи розвиток тваринництва, насамперед, висвітлимо його кількісні дані. Якщо у 1916 р. на Поділлі нараховувалося коней – 469300 голів, великої рогатої худоби – 740276 голів, свиней – 411444 голів, овець – 488458 голів, всього худоби – 2109498 голів, то у 1922 р. відповідно: 458820, 892170, 420664, 1049524, 2820778 голів, 1923 р. – 427093, 776301, 297709, 944279, 2445382, 1925 р. – 416394, 730123, 570961, 2595497 [6, 52]. Як бачимо, у перший рік нової економічної політики поголів'я худоби на Поділлі різко зростає. Цьому сприяли на наш погляд, наслідки аграрної революції. Проте у наступний період динаміка розвитку тваринництва виявилася значно гіршою. Майже кожен напрям засвідчив зменшення кількості худоби, особливо у 1923 р. Значною мірою цьому сприяли неврожайні 1923-1925 рр., які особливо вразили Могилівський, Тульчинський і Кам'янецький округи. Чергового потужного удару по тваринництву завдали неврожайні роки, під час яких різко загострилося кормове питання. З цього приводу в «Огляді стану сільського господарства Подільської губернії» від 18 лютого 1924 р. зазначалося: «Тваринництво за останні роки прийшло до занепаду. З окремих галузей тваринництва на Поділлі більш стійкими виявилось молочне тваринництво і вівчарство, тобто галузі, які обслуговували переважно натурально-споживчі потреби селянства. Ринкові не галузі, такі, як свинарство і велика рогата худоба скоротилися» [7, 80]. З цього приводу Подільське губернське земельне управління у 1923 р. змушене було визнати погіршення тваринництва в результаті неврожаю 1923-1924 рр. «Худоба в селянських господарствах є одним із найбільш рухомих видів капіталу, дякуючи його здатності до реалізації на ринку. Найбільші втрати великої рогатої худоби зазнав Гайсинський округ – 19,58%,

Тульчинський – 15,29%, Могилівський – 14,62%, Вінницький – 14,16%, овець: Могилівський округ – 13,41%, Тульчинський – 10,39%, Проскурівський – 4,92%, Вінницький – 4,91%» [8, 46]. Причиною цього була надзвичайно гостра кормова проблема. Достатня і раціональна годівля худоби – важливий чинник її кількісного зростання, підвищення продуктивності. В весняно-осінній період худоба утрималася на пасовищах. У зоні трипілля, особливо де існувала общинна форма землекористування, головним пасовищем для худоби була толока до жнив і стерня після жнив. З пізньої осені і весни наступав більш важливий період у годуванні та утриманні худоби – стійловий. На основі анкетного обстеження, здійсненого на Поділлі у 1924 р. стійловий період для коней складав 180 днів, великої рогатої худоби – 170 днів, овець – від 145 до 150 днів. Тривалість стійлового періоду впливала на кількісні та якісні показники. Не рідко худоба гинула або хворіла від недоїдання. Так, на запитання «Як провела худоба зиму?» 60% свідчень агрокореспондентів відповіло – «погано», на запитання «Від чого страждала худоба взимку?», 71% свідчень – «від нестачі корму», на запитання «У якому вигляді вийшла худоба на пасовище після стійлового утримання?», 71% свідчень – «в поганому» [9, 28].

В умовах неврожаю селяни різко скорочували поголів'я худоби, що не могло не позначитися на її продуктивності. В селянському господарстві, яке перебувало у перманентному стані грошової скрути, дуже погано переживало зимовий стійловий період утримання худоби. Весною кормові запаси вичерпувалися, а тому, щоб прогодувати худобу до вигону на пасовище доводилося купувати корм за ціною, що значно перевищувало осінні пропозиції, або ліквідувати цілком або частково не лише продуктивних тварин, але й тяглову худобу. За таких умов а ні своєю кількістю, а ні своєю якістю продуктивне скотарство розвиватися не могло, тому що щільність худоби могла би бути сталою і в часі і в просторі, тобто протягом року і на всій території Поділля і Південно-Східної Волині. Тому першочерговим

завданням, було відродження тваринництва як другої за значенням галузі в селянському господарстві.

На розвиток тваринництва впливав стан ветеринарної допомоги. У 1922 р. у Подільській губернії було зафіксовано 15643 випадків захворювань тварин на різні епізоотії, з них вдалося вилікувати 9754 тварини [10, 35]. У 1923 р. у Подільській губернії загинуло від хвороб 2022 голови коней, корів [11, 13]. З метою налагодження ветеринарної допомоги II Губернський з'їзд Рад 6 грудня 1921 р. у своїй резолюції «Про піднесення сільського господарства» ухвалив: «1). Поширити різноманітними засобами ветеринарні знання серед населення; 2). Оснастити по мірі можливостей ветеринарні дільниці інструментами і медикаментами; 3). Посилити діяльність ветеринарних амбулаторій у наданні допомоги у лікуванні сільськогосподарських тварин» [12, 14]. Проте, латентна інформація про захворювання і загибель худоби була значно більшою. Головний ветеринарний лікар Тульчинського округу у 1924 р. повідомляв: «Врахувати повністю захворювання і загибель худоби неможливо через недонесення селянами ветеринарному лікарю про всі випадки захворювань і загибель худоби» [13, 16].

В спадщину від дореволюційного періоду сільському господарству регіону дісталось досить нерозвинута мережа ветеринарної служби. У 1922 р. в Подільській губернії працювало 65 ветеринарних лікарів з них 46 дільничних, а також 166 фельдшерів і 38 санітарів [10, 24]. До того ж, існуюча ветеринарна служба була нерівномірно розподілена, а звідси не наближена до сільського господарства. У 1926 р. у Шепетівському окрузі діяла лише одна ветеринарна лікарня у м. Шепетівці. З 17 лікарів лише 2 працювало на селі і з чотирьох фельдшерів – жоден не працював [14, 29]. Від несвоєчасної наданої ветеринарної допомоги з квітня по жовтень 1922 р. у Подільській губернії було вбито хворих 214 биків, 417 корів, 3690 нетелів, 515 телят, 375 овець, 585 ягнят, 415 свиней, 269 поросят [15, 11]. Компенсувати втрати від загибелі або передчасного забою худоби могло

страхування тварин на випадок хвороби і загибелі. Так, у 1925 р. за 47 загиблих коней, хворих на сап, їх власники у Вінницькому окрузі отримали страхові компенсації на суму 2188 крб. 50 коп [16, 12]. Проте на шляху страхування тварин було чимало труднощів і проблем. Зокрема, у звіті Подільського губернського земельного управління за 1924 р. зазначалося: «Населення Поділля не розуміючи суті страхування і приймаючи його за один із видів податку відносяться до нього негативно і зовсім не повідомляло про випадки загибелі худоби від нещасних випадків. Хоча проведене губстрахагентами агітація і пропаганда про користь добровільного страхування дала певні результати і призвела до того, що настрої селянства стали змінюватися на позитивні» [11, 13].

Молочність, вихід м'яса, інші показники продуктивності скотарства, птахівництва залежали і від порід худоби і птиці. У цьому відношенні першочергове значення набувала племінна справа. До революції на Поділлі та Південно-Східній Волині розгалужена мережа племрозплідників, переважно у поміщицьких господарствах. Під час аграрної революції 1917-1922 рр. чимало племінних порід було знищено і довелося налагоджувати даний напрям робочого і продуктивного скотарства. У зверненні Брацлавського повітового земельного відділу у січні 1922 р., стосовно реєстрації племінної худоби зазначалося: «Товариші селяни! Через загальну розруху худоба гине. Потрібно берегти племінну худобу. У найближчому майбутньому, з метою обліку і визначення племінної худоби створено загально технічну комісію. Всі громадяни, які мають племінну худобу: жеребців, бугаїв, кнурів, баранів повинні зареєструвати її в комісії. Особам, які мають її будуть видані на руки охоронні зобов'язання і тим хто візьме на себе зобов'язання утримувати племінну худобу будуть надані особливі привілеї і допомога: 1). Породисті коні і рогата худоба звільняється від гужової повинності; 2). Безплатно отримують лісоматеріали для обладнання хлівів і надвірних будівель; 3). Наділяються десятиною землі на кожен голову великої племінної худоби» [17, 17]. У 1922-1923 рр. у Подільській

губернії було створено 222 злучних пункти, з них 54 у Вінницькому, 47 – Тульчинському, 32 – Проскурівському, 15 – Гайсинському, 29 – Кам'янецькому і 45 – Могилівському округах. У них утримувалося 232 жеребці, 236 бугаїв, 43 кнурі, 17 баранів [18, 53]. У Шепетівському окрузі діяло 183 злучних пункти, у них утримувалося 15 високопородних жеребців, 14 бугаїв, 10 кнурів [14, 28]. Незважаючи на це масштаби племінної роботи виявилися незначними. У 1923 р. злучними пунктами було покрито 1488 корів, 839 кобил і 94 вівцематок [18, 49]. Через мало розвинуту мережу злучних пунктів для великої рогатої худоби досить високим був відсоток яловості корів, який на Поділлі у 1922 р. складав 83, а у 1923 р. – 75 корів на тисячу голів [18, 57]. З цього приводу Тульчинське окрземуправління у 1927 р. зазначало: «Найперше з чим доводиться боротися при відновленні скотарства – це яловістю корів. Є багато місцевостей де один бугай припадає на занадто велику кількість корів і телиць водити до бугаїв за багато верств від села. Через це яловість набула масового характеру» [19, 2].

У середині 20-х років було взято курс на створення племрозплідників і реалізацію молодняка худоби населенню. У 1925-1927 рр. у Кам'янецькому окрузі на базі Лянцкорунської агробази створено племрозплідник білої англійської породи свиней у складі 23 льох і 2 кнурів, а також 5 розплідників свиней у колгоспах, 19 – овець місцевої поліпшеної породи, 6 – зразкових пасік, 16 – ставково-меліоративних товариств із вирощування малька коропа. [20, 29]. Всього племрозплідники Подільської губернії у 1925 р. реалізували населенню 741 нетелів, 1032 телят, 2949 поросят, 1482 лошат [18, 57]. Незважаючи на це на Поділлі і Південно-Східній Волині переважали безпородні худоби. Обстеження худоби у Кам'янецькому окрузі у 1926 р. виявило, що «по своїх расових властивостях худоба не дає певного, яскравого, визначеного типу. Вона являє собою мішанину різних рас, порід і типів. При чому можна помітити сліди переплутаної метизації (змішування) з різними чужоземними породами». В деяких районах така метизація не дозволяє встановити певний тип поліпшуючої породи, в інших вона зайшла

так далеко, що можна виділити вплив тієї ж іншої чужоземної породи [20, 24].

В умовах примітивного відсталого ведення тваринництва назріла необхідність переходу його до передових прогресивних методів, зокрема концентрації і спеціалізації. Зокрема, про це йдеться в обіжнику народного комісаріату земельних справ УСРР від 26 листопада 1925 р.: «Найперше має велике значення у розвитку галузі – це зосередження та створення таких умов, за гроші, які видаються на поліпшення скотарства не розпорошувалися в малій кількості, по всій території країни, концентрувалися б суворо по районах, які спеціалізувалися у вирощуванні тваринницької продукції. Це можливо лише за умови, якби всю країну було районовано як по порідності, так і по напрямку продуктивності худоби» [19, 2].

Важливу роль у розвитку тваринництва та його інтенсифікації відігравала його дохідність, а також реалізація товарної продукції. Валова дохідність переліченого селянського господарства, згідно бюджетного обстеження 1925 р. складала 51 крб. 12 коп [21, 22]. У валовому доході сільського господарства продукція тваринництва складала 21,2% в тому числі, м'ясне скотарство – 5,5%, птиця – 1,8%, молоко – 7,9%, яйця – 2,2%, вовна – 3,8 [7, 73]. Варто зазначити, що у 20-ті роки зростала роль тваринницької продукції у валовому доході сільського господарства в порівнянні із дореволюційним періодом. Так, на 100 крб. валового доходу у 1914 р. припадало 18,2% крб., то у 1925 р. – 27,48 крб., а у 1927 р. – 28,47 крб. [22, 21].

Порівняння різних джерел надходжень свідчать про збільшення ролі тваринництва у бюджеті селянського господарства. Якщо у 1925 р. валовий дохід селянського господарства Проскурівського округу складав 131,04 крб. або 33,9% всього доходу, то у 1926 р. – 255,78 крб., 90,78 крб., 35,5%, 1927 р. – 369,86 крб., 125,03 крб., 33,7% [22, 22]. Скориставшись результатами бюджетного обстеження селянських господарств Подільської губернії у 1924 р. розглянемо склад відчужуваної продукції у розрізі посівних груп.

Структура реалізації сільськогосподарської продукції [23, 65].

Посівні групи	Продукти рільництва	Тваринницька продукція	Худоба	Птиця	Всього
Без посіву	5,0	27,3	54,0	13,7	100,0
До 1 дес.	27,7	8,7	40,5	23,1	100,0
Від 1-2,00	33,6	4,7	37,8	22,9	100,0
Від 2,01-3,00	35,9	6,4	41,2	17,5	100,0
Від 3,01-4,00	43,3	3,0	38,6	15,1	100,0
Від 4,01-6,00	77,2	0,1	14,2	8,5	100,0
Всього	35,2	6,1	39,7	19,5	100,0

З цього видно, що найбільше тваринницької продукції відчувували малоземельні господарства, для яких збут м'яса, птиці, молока, яєць був головним джерелом доходу. І навпаки, багатоземельні господарства найбільше відчувували рослинницьку продукцію, насамперед зерно.

На основі опитування селянських господарств Проскурівського округу 1927 р. з'ясуємо, яке місце посідали прибутки від тваринництва у загальному та грошовому доході селянської родини. З'ясувалось, що із тисячі опитаних господарств лише 3 поставили дохід від тваринництва на 1 місце в загальному доході господарства, а 633 – на друге місце. Проте 286 господарств вказали тваринництво як головне джерело у грошовому доході, а 247 – відвели йому друге місце [22, 22]. Отже, майже у 2/3 господарств доходи від тваринництва знаходилися на другому місці, а 28,6% господарств на першому місці в загальному грошовому доході. Професор І.А. Олійник, вивчаючи проблему збуту сільськогосподарської продукції на основі даних бюджетного обстеження селянських господарств Кам'янецького округу у 1924 р. прийшов до висновку, що «за розміри грошового прибутку продукти рільництва округу дають менше проти продуктів скотарства». Коли взяти весь прибуток скотарства, включаючи продаж худоби лише тієї частини, що є приростом, а не ремонтом то виявляється, що цей прибуток перевищує прибуток від всіх рослинницьких галузей (рільництво, городництво, садівництво). Порівняльна вартість товарного вивозу продуктів скотарства (живої худоби, сала, шкіри, молочних продуктів і інш.) показує, що він перевищує вартість можливого вивозу зернових продуктів [20, 17]. Фахівці

сільського господарства Вінницького округу, аналізуючи товарно-грошові відносини прийшли до висновку, що «худоба в селянських господарствах є одним із найбільш рухомих видів капіталу, дякуючи легкості його реалізації на ринку» [24, 5]. На думку тодішніх фахівців сільського господарства серйозною перешкодою на шляху розвитку тваринництва була відсутність значного попиту на тваринницьку продукцію на внутрішньому та зовнішньому ринках [25, 25]. Проте, у 20-ті роки ми спостерігаємо тенденцію до збільшення продажу тваринницької продукції на Поділлі і Південно-Східній Волині у зв'язку із зростанням попиту на м'ясо і сало. Так, 1913 р. у вивезенні тваринницької продукції велика рогата худоба складала на Проскурівщині 54 тис. пуд., 1925 р. – 13,1 тис. пуд., а у 1927 р. – 19,6 тис. пуд., свині відповідно: 80,1 тис. пуд., 24,4 тис. пуд., 77,4 тис. пуд.; м'ясо – 5,0 тис. пуд., 1,5 тис. пуд., 19,8 тис. пуд.; сало – 6,4 тис. пуд., 15,6 тис. пуд., 29,6 тис. пуд. Загалом, питома вага продукції тваринництва у загальному вивезенні за межі Проскурівського округу продуктів сільського господарства складала біля 33% [22, 22].

Нарощуючи обсяги виробництва тваринницької продукції, і не лише валової, але й товарної селянство все гостріше відчувало необхідність вирішити проблему її належної реалізації. Існуюча на той час ситуація із збутом продукції сільського господарства, а головне з цінами на неї, ніяк не влаштувало селянство. Якщо у великих містах та промислових центрах існував великий незадоволений попит на продукцію м'ясного і молочного скотарства, а ціни на м'ясо, молоко, молокопродукти, яйця виходили на рівень 1913 р., то на території Поділля та Південно-Східної Волині, селянство змушене було збувати більшість м'ясо-молочної продукції за цінами у двічі нижчими, ніж у довоєнний період [26, 3-5]. Наприклад, ціна кілограма яловичини у селі на 1 квітня 1924 р. складала 63% її вартості у місті, на 1 травня – 68%, 1 червня – 88%, 1 липня – 80% [27, 12].

Висновок. На протязі 20-х років селянство Поділля і Південно-Східної Волині докладало чимало зусиль для розвитку тваринництва. Поступово

збільшувалося поголів'я худоби. Проте на цьому шляху виникло чимало проблем і труднощів пов'язаних із вирішенням кормового питання, налагодженням племінної справи, ветеринарного обслуговування. Для радикального поліпшення стану тваринництва необхідно було значно підвищити його продуктивність, радикально вирішити кормову проблему, створити ефективну ветеринарну службу на селі, поліпшити умови догляду за тваринами, забезпечити високоякісний порідний склад.

Література та джерела

1. Гуревич М.Б. Вопросы современного крестьянского хозяйства Украины: Очерк I . – Х., 1925. – 57 с.
2. Плюйко С.А. Матеріали до характеристики вівчарства до характеристики вівчарства на Поділлі // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. – Кам'янець на Поділлі. – Т. 5. – С. 112-132.; його ж Велика рогата худоба Кам'яниччини. Матеріали по обслідуванню великої рогатої худоби в 1924-1926 рр. // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. – Кам'янець на Поділлі, 1928. – Т.5. – С. 24-32.
3. Дудолькевич Б.К. Статистична характеристика сучасного птахівництва України і Поділля // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. – Кам'янець на Поділлі, 1928. – Т. 5. – С. 85-98.
4. Бахметьев Г.М. Стан будівництва у Проскурівській окрузі. // Статистичний бюлетень. – Проскурів: окружне статистичне бюро ЦСУ, 1926. – Ч. 11. – С.12.
5. Рибак І.В. Індивідуальне селянське господарство Поділля у добу непу. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2008. – 244 с.
6. Сільськогосподарські райони Поділля і громадські сівозміни для них. – Вінниця: Подільське земельне управління, 1925. – С. 52.

7. Державний архів Вінницької області (далі ДАВО). – Ф. 147. – Оп. 1. – Спр. 117. – Арк. 80.
8. Центральний Державний Архів Вищих Органів України (далі ЦДАВО України). – Ф. 27. – Оп. 3. – Спр. 199. – Арк. 46.
9. Обзор различных явлений сельскохозяйственной жизни за 1923 г. // Бюллетень Подольского губернского статистического бюро. – Винница, 1924. – № 1. – С. 28.
10. Хозяйственное строительство в Подольской губернии. Отчет губэкономсовещания Украинскому совету за август-декабрь 1921 г. – Винница, 1922. – С. 24.
11. А.Л. Макаревский Смертонсть застрахованного крупного рогатого скота в 1922-1923 гг. на Украине // Українська сільськогосподарська газета. – 1924. – 10 травня. – Ч. 8-9. – С. 13.
12. ДАВО. – Ф. 925. – Оп. 2. – Спр. 314. – Арк. 14.
13. ДАВО. – Ф. 684. – Оп. 1. – Спр. 73. – Арк. 16.
14. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХМО). – Ф. 2652. – Оп. 1. – Спр. 1414. – Арк. 29.
15. ДАВО. – Ф. 40. – Оп. 1. – Спр. 313. – Арк. 11.
16. Конман. Боротьба з сапом // Червоний край. – 1 липня 1925 р.
17. ДАВО. – Ф. 795. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 17.
18. ДАВО. – Ф. 40. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 53.
19. ДАВО. – Ф. 684. – Оп. 1. – Спр. 71. – Арк. 2.
20. Стан сільського господарства Кам'янецької округи та його перспективи. – Кам'янець-Подільський, 1927. – С. 29.
21. Бюджетное обследование крестьянских хазяйств Подолии // Бюллетень Подольского губернского статистического бюро. – Винница, 1925. – № 3. – июнь 1925. – С. 22.
22. Бахметьев Г. М. Основные показатели перспективного плана по сельскому хозяйству Проскуровского округа на пятилетие 1926/1927-

- 1930/1931. // Экономика и статистика Проскуровщинны. – Проскуров, 1927. – № 1. – октябрь. – С. 21.
23. Сельское хозяйство // Бюллетень Подольского губернского статистического бюро. – Винница, 1925. – № 4. – октябрь-декабрь, 1924. – С. 65.
24. ДАВО. – Ф. 684. – Оп. 1. – Спр. 96. – Арк. 5.
25. Олійник І. А. Проблема селянських сівозмін на Поділлі // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. – Кам'янець-Подільський, 1927. – Т. 4. – С. 25.
26. Офіційний відділ. Наші завдання // Українське скотарство. – 1928. - №1. – С. 3-5.
27. Д. Б. Различные цены в городах Подолии // Бюллетень Подольского губернского статистического бюро. – Винница, 1925. – №2. – С. 12.